

In memoriam

Robert K. Merton (1910 – 2003)

AV MARGARETA BERTILSSON

Sociologisk institut, Köpenhamns universitet, Danmark

Robert King Merton (1910-2003) tillhörde den legendariska krets av sociologer som bemannade Columbia-universitetets sociologiska avdelning efter andra världskriget och decennierna därefter. Här fanns också Paul Lazarsfeld, Seymour Martin Lipset, C. Wright Mills m fl. Hans Zetterberg skulle omsider ansluta sig till gruppen. Man talar fortfarande om denna tid som en höjdpunkt i sociologins historia. Det finns de som hävdar att disciplinen därefter bäst beskrivs som en förfallshistoria. Naturligtvis avhänger denna karaktäristik ens sociologiska *ståsted*.

Hur skall man egentligen värdera Robert K. Mertons roll i utformningen av (efterkrigs)sociologin? 1965 skrev han en bok med titeln *On the Shoulders of Giants* (1965). Han blev med tiden tämligen uppslukad av att vidare efterforska den metafor som tillskrives Isaac Newton, men som går att spåra tillbaka till 1100-talet: "We are like dwarfs (standing) upon the shoulders of giants, and so able to see more and see farther than the ancients."

Frågan är: är Merton en jätte eller en dvärg i modern sociologi? Med en parafrasering till Talcott Parsons (Mertons lärare) berömda inledning till sin mammutbok, *The Structure of Social Action* (1937), kan omdömet om Merton skärpas ytterligare: "Who now reads Merton"?

En av mina unga begåvade studenter undrade härförleden: "Men C.W. Mills och Merton, kolleger från Columbia, skriver ju om det samma, om att bättre koppla teori med empirisk forskning. Deras respektive konklusioner – uppsummerade som den sociologiska fantasin och teorin om *middle range* – överlappar utan att det finns korsreferenser." Det var i en uppgörelse med den nedärvda tra-

ditionen som både Merton och Mills utformade sina respektive bud på den sociologiska visionen. Mills visade som bekant ingen som helst respekt för sina samtida seniora kolleger, medan Merton på ett artigt och belevat sätt faktiskt utförde samma fadersmord på Parsons respektive Lazarsfeld. Det måste vara våldsamenheten i Mills uppgörelse som har lett till att det är dennes kritik snarare än Mertons som dagens unga studenter känner till.

Att Mertons bidrag i stort har förkommit i samtidens sociologiska universum behöver ju inte innebära att hans bidrag kastats på historiens sophög för evigt. Second-hand-varor har stor marknad i dag, och vem vet om inte också Mertons klassiska bok *Social Theory and Social Structure* (1949) en dag kommer att betinga ett stort värde på bokmarknaden. Trots att både Merton och Mills dödförklarar Talcott Parsons, har ju denne fått en renässans, inte minst i Europa. Ty det var faktiskt Merton som långt före den nu så omhuldade Niklas Luhmann lärde oss att den sociala världen rymmer ”komplexitet, motsägelser, cirkularitet, paradoxer”. Det ironiska förhållningssättet ingick också i den sene Mertons sociologiska repertoar; en ”etik” som ju borde passa gott in i unga sociologers intresse för ”retro”.

Kanske kan en nekrolog hjälpa att ge liv till den som just avlidit. I denna ironiska anda skrivs dessa rader som den bästa tribut jag kan ge till en död man. Jag har fått höra, förvisso informellt och utan förpliktelse, att om ett Nobelpris existerat i sociologi (eller samhällsvetenskap i bredare betraktelse), så vore nog Merton en tänkbar laureate. Det är som bekant inte en författares läsvärde som utgör ett kriterium, när Nobelpristagare nomineras. Om någon idag läser Merton eller ej, kan i detta sammanhang betraktas som ovidkommande. Mertonfamiljen har klart gjort entré på de *bonede gulve* i Nobelkretsar. Mertons fru, Harriet Zuckerman, också hon erkänd sociolog, har forskat i de sociala processer som styr selektionen av Nobelprisdeltagare. Mertons son, Robert C. Merton, fick ekonomipriset 1997. Det är inte uteslutet att en satsning på den äldre Merton skulle ha visat sig mer driftssäkert i ett långtidsperspektiv än satsningen på den yngre Merton; dennes finansieringsteori visade sig ju i efterhand vara tämligen skröplig.

Har Robert K. Merton alls utövat något inflytande i nordisk sociologi? Jag har inte haft tid att efterforska saken, och jag måste ta förbehåll för vad jag skriver. Den norska sociologin torde klart vara den som i sin gyllene period (1950-1970) recipierat Mertons sociologiska ansatser starkast. Jag tänker i synnerhet på

Vilhelm Aubert och dennes arbete med det *skjulte samfund* och på Johan Galtungs många briljanta texter. Också Dag Østerberg i sina utsvävningar om sociologins amfibiska budskap kan ses som arvtagare till Merton, även om Østerberg nog själv högljutt skulle protestera. Merton, åtminstone i sina yngre dagar, var ju klart "scientistisk" i sin sociologiska ansats till skillnad från Østerberg. I sina memoarer *Bondtur och kulturchocker* (1995) omtalar Erik Allardt från Helsingfors sina egna erfarenheter från Columbia-universitetet i slutet av 50-talet och början av 60-talet. Även om Allardt nog inte haft så intensiv kontakt med Merton, så nämner han den fascination, inför förhållandet mellan det rationella och det irrationella (ambivalensen!), som han klart fick erfara under sin vistelse i New York.

Jag förmodar att Hans Zetterberg, som ju faktiskt var verksam vid Columbia-universitetet vid samma tid, hemförde *Mertoniana* till hemlandet. Zetterberg skrev en gång en liten artikel om utbrändhet (*akrasia*) bland forskare som åtminstone jag fann utomordentligt värdefull: när man under en lång tid engagerar sig intensivt i ett eller annat ämne, kan ju det fasansfulla inträffa, att man blir grundligt trött på ens värv. I denna lilla uppsats, vars referens jag tyvärr inte kan finna i skrivande stund, kan man, menar jag, ana ett visst Merton-inflytande. Som forskare måste man kunna mobilisera engagemang och distans på en och samma gång: engagemang för att alls bry sig, och distans för att klarare kunna se. Det fanns i Uppsala på 50-talet en liten exklusiv skara av mer teoretiskt orienterade sociologer, bland dem den i USA verksamme sociologen Bo Anderson. Det är möjligt att det i denna krets fanns en Merton-reception av det mer privata slaget. Både Walter Korpi och Ulf Himmelstrand tillbringade studietimer i New York och torde ha sammanträffat med Merton, även om det som sagt fanns många andra koryféer att umgås med här.

Svensk sociologi kom i sin formativa period att utformas som en stark *Kameral-Wissenschaft* i välfärdsstatens tjänst: staten (eller för den delen industrin) har inte glädje av de ampla subtiliteter och ironier som Mertons sociologi rymmer. Mertons vetenskapsteori och -sociologi utgör faktiskt ett starkt manifest för fri forskning. I hans texter om *The bearing of theory upon empirical research* och *The bearing of empirical research on theory* (från *Social Theory and Social Structure*, rev. ed. 1968) återfinner vi värdet av det gamla Humboldt-idealet: enbart den forskare som i Helmut Schelskys formulering är "ensam och fri" kan följa tankars outgrundliga vandring. Serendipitet har kommit att bli

Mertons adelsmärke i forskningssociologi. Likt en orm slingrar sig forskning fram: vi börjar med vissa premisser, men finner att sidospåret egentligen är mycket mer intressant. Enbart en fri forskare som står utanför det strategiska FoU-haljet har makt att utföra detta krävande och ofta solitära arbete.

När väl det första sociologiska institutet vid Köpenhamns Universitet efter många bataljer kom på benen i slutet av 1950-talet, var det inte den mer teoretiskt orienterade Columbia-sociologin (strukturfunktionalismen) som fick inflytande. Istället var det den starkt empiriska Michigan-skolan som genomsyrade den intellektuella miljön här. Varken Parsons eller Merton fanns starkt representerade i det gamla institutets arkivsamlingar.

Med marxismens och den kritiska teorins ankomst i slutet av 60-talet falnade intresset för Mertons sociologiska bidrag markant både i Europa och i USA. Vem läste Merton, när man kunde läsa Marx och Habermas? Mertons nyanserade bud på en strukturfunktionalistisk sociologi saknade helt enkelt appell. I ljuset av denna detronisering är det kanske inte heller så märkvärdigt, att den senare Merton kom att ägna sig åt just "ambivalens" och "ironi" som livshållning.

Den mikroteoretiska sociologins popularitet slog ytterligare spik i den strukturfunktionalistiska kistan. En mer "interpretativ" sociologi gjorde inträde också i amerikansk sociologi. I samma veva kastade man överbord Mertons uppfostring att testa middle range-teori. Ett sådant testningsförfarande betraktades nu som en kvarleva från en svunnen positivistisk dogm. Som doktorand i Kalifornien vid denna tid fick jag på nära håll uppleva hur Västkustens fria radikaler bekrigade Östkustens "etablissemang", och det gällde inte minst sociologin.

Mitt intresse för kunskaps- och vetenskapssociologi har lett till att jag på nära håll kunnat följa hur Mertons distinkta vetenskapliga normsystem, det så kallade CUDOS, har skjutits i sank. Det vetenskapliga rummets krav på sanctorum torpederades av postmodernismens vänner. Som vilket annat socialt rum som helst drives vetenskapen av sina inre maktstrider och positionsbestämningar. Pierre Bourdieu, som ju på många punkter har beröringspunkter med Merton, finner i den strax före sin död utgivna *Science de la science et réflexivité* (2001) anledning att ge Mertons "normsociologi" ett sista knivhugg: det norm- och belöningssystem, som Merton och hans discipler använder i karaktäristiken av det vetenskapliga fältet, är rensat från konflikter och makt. Bourdieu ser belöningssystemet som en manifestation av hur det symboliska kapitalet konsolideras i tid och rum. Om man skulle använda Bourdieus insikter i en sociologisk analys över

Nobelprisens utdelningsprocess, blir resultatet en studie av positionsbestämningar och av interna maktstrider.

Jag ser Merton som en amerikansk pendang till Georg Simmel. Vi som alls läser Merton gör inte detta för att lära oss hela hans *œuvre* eller "system", eller för att promovera en eller annan synpunkt. Vi läser Merton (som också Simmel) "à la carte": i en annars mörk tillvaro kan vi här finna insikter om "människans tillstånd". Det kan gälla förhållandet mellan manifesta och latent funktioner; maffians social-integrativa roll; hur Durkheims anomiteori kan omformuleras till att också omfatta konformitet; självuppfyllande profetior, i synnerhet inom sociologin och sist men inte minst, om sociologi och ambivalens.

Var Merton en jätte eller en dvärg i den sociologiska nutidshistorien? Jag vet inte! Jättar är otympliga och långsamma, och i fallet krossas de gärna. Dvärgar är rörliga och goda till att agera på många arenor. Om Robert King Merton kan det sägas att han var med om att avsluta en stor och mäktig intellektuell epok: den amerikanska efterkrigssociologin. Den samtida sociologin har i stort artikulterats som en kritik av denna tradition. På så sätt har denna tradition, inte minst i Mertons utläggning, kommit att utgöra en konstituerande kraft i den sociologi som nu kallar sig för kritisk. Det ligger en ironi i att läsa historien baklänges, något som Merton nog själv skulle ha uppskattat.